

Ədəbiyyat təlimində şagirdlərin müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi imkanları

*Soltan Hüseynoğlu*¹

XÜLASƏ

Ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatı müstəqil düşüncəli, qarşılaşdığı problemlərin həll yollarını müəyyənləşdirməyi bacaran gənc nəslin tərbiyə edilməsini ciddi vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur. Bu vəzifənin reallaşdırılması tədris vasitələrinin təkmilləşdirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Təsədüfi deyildir ki, yeni təhsil proqramının – kurikulumun hazırlanmasına, tətbiqinə və təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Ədəbiyyat fənni kurikulumunda da məsələnin vacib olması ardıcıl olaraq xatırladılır, konkret tələblər və yollar göstərilir. Başqa sözlə, şagirdlərin fəallığının, müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi fənnin əhatə etdiyi bütün məsələlərdə öz ifadəsini tapır. Yəni tərcümeyi-hal, icmal, ədəbi-nəzəri materiallar, monoqrafik mövzuların və s. öyrənilməsində qazanılmış biliklərin bacarıqlara çevrilməsi, şagirdlərin idrak fəallığının, təfəkkür müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi birinci dərəcəli vəzifə hesab edilir. Məqalədə təhsil proqramının və ədəbiyyat dərslərinin təhlili məhz bu istiqamətdə aparılmışdır.

AÇAR SÖZLƏR

kurikulum, təhsil proqramı, məzmun xətti, məzmun standartı, fəallıq, müsəqillik

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərib: 25.12.2024

Qəbul edilib: 21.02.2025

¹ Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0000-0003-4182-6653> | soltanhuseynoglu@mail.ru

Possibilities of Developing Students' Independence in Literature Education

*Soltan Huseynoglu*¹

ABSTRACT

The education reform carried out in our country has set as a serious task the upbringing of the young generation who are independent-minded and able to determine the solutions to the problems they face. The realization of this task depends significantly on the improvement of teaching tools. It is no coincidence that special attention is paid to the development, implementation and improvement of the new educational program – curriculum. In the curriculum of the subject of literature, the importance of the issue is consistently mentioned, specific requirements and ways are indicated. In other words, the development of students' activity and independence finds its expression in all the issues covered by the subject. the transformation of acquired knowledge into skills, the development of students' mental activity and independence of thinking is considered a first-class task. It was in this direction that the analysis of the educational program and literature textbooks was carried out in the article.

KEYWORDS

curriculum, educational program, content line, content standard, activity, disability

ARTICLE HISTORY

Received: 25.12.2024

Accepted: 21.02.2025

¹ Doctor of Philosophy in Pedagogy, Associate Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0000-0003-4182-6653> | soltanhuseynoglu@mail.ru

Giriş

Ölkəmizdə dövlət müstəqilliyi bərpa olunandan sonra ictimai həyatın bütün sahələrində ciddi dəyişikliyin həyata keçirilməsi zərurətə çevrildi. Bu, təhsil sahəsindən də yan keçmədi. Rəsmi sənədlər əsasında, elmi müstəvidə təhsil islahatının gerçəkləşdirilməsi işi davamlı xarakter aldı. Təhsilin məzmunundakı dəyişiklik proqram və dərslərin yenilənməsindən xeyli dərəcədə asılı idi. Məhz bu, yeni təhsil proqramının (kurikulumun) hazırlanmasını labüd etdi. Ənənəvi təhsil proqramından fərqli olaraq, kurikulum sənədi çoxcəhətliliyi, zəngin məzmunu ilə seçilir. Bu sənədin bütün bölmələrində şagirdlərin müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi ciddi tələb kimi ön plana çəkilir. Bir az da dəqiq deyilsə, təhsilçilərin idrak fəallığının, təfəkkür müstəqilliyinin səmərəli inkişafı bu mühüm sənədin prinsip səviyyəsində dəyərləndirdiyi məsələdir. Təhsil proqramında deyilir: “Orta məktəbi bitirən hər bir gənc bədii ədəbiyyatı, digər mənbələri oxumağı, təhlil etməyi, qiymətləndirməyi, öz biliklərini müstəqil şəkildə artırmağı bacarmalı, fasiləsiz təhsilə hazır olmalıdır. Məktəb ədəbiyyat kursunda yüksək ideya-bədii dəyərə malik əsərlərin öyrədilməsi əsasında şagirdlərdə mütaliə bacarığı formalaşır, onların ədəbi təhsili, tərbiyəsi və inkişafı təmin olunur” [1, s. 6].

Əsas hissə

Orta məktəb ədəbiyyat kursunun qarşısında qoyulan bu vəzifənin həyata keçirilməsi sənədin bütün bölmələrində, eləcə də fərqli istiqamətlərdə müəyyən edilmiş təlim nəticələrində diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Başqa sözlə, şagirdlərin fəallığının, müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi fənnə aid bütün məsələləri əhatə edir. Yəni tərcümeyi-hal, icmal, ədəbi-nəzəri materialların, monoqrafik mövzuların və s. öyrənilməsində qazanılmış biliklərin bacarıqlara çevrilməsi, şagirdlərin əqli fəallığının, təfəkkür müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi birinci dərəcəli vəzifə hesab edilir. Ədəbiyyat fənni kurikulumunda əsaslandırılmış məzmun xətlərinin hər biri şagirdlərin inkişafına öz töhfəsini verir. Məzmun xətlərindən birincisi – ədəbiyyat və həyat həqiqətləri bilavasitə bədii nümunələrin öyrənilməsi ilə bağlıdır. Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə bu məzmun xəttinin başlıca məqsədini belə ifadə etmək olar: ədəbi əsərlərin müstəqil qavranılmasına, təhlilinə və qiymətləndirilməsinə nail olmaq... Sənəddə deyilir: “Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xətti bədii ədəbiyyatda əksini tapan milli-bəşəri dəyərlərin, mənəvi-estetik problemlərin qavranılması, təhlili, onlara əsaslandırılmış münasibətin formalaşdırılması, mürəkkəb həyat hadisələrinin, ziddiyyətli situasiyaların dərk edilməsinə və qiymətləndirilməsinə zəmin yaradır” [1, s. 10].

Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə ikinci məzmun xəttinin əsasında da şagirdlərin inkişafı, fəallıq və müstəqilliyinin inkişafı dayanır. Həmin məzmun xəttinin məqsədi ilə bağlı sənəddə oxuyuruq: “Şifahi nitq məzmun xətti ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərin obrazlı sözlərdən, bədii təsvir və vasitələrdən istifadə etməklə aydın, ardıcıl, məqsədyönlü və yığcam ifadə edilməsinə imkan yaradır” [1, s. 10].

Məzmun standartlarının siniflər üzrə və siniflərarası izləməklə şagirdlərin idrak fəallığının, müstəqil düşüncələrinin dinamikasını müşahidə etmək mümkündür. Məsələn, ayrı-ayrı məzmun standartlarının siniflər üzrə necə dərinləşdiyini nəzərdən keçirək:

Məzmun standartları				
V sinif	VI sinif	VII sinif	VIII sinif	IX sinif
1.2.1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini müqayisə edir.	1.2.1. Bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir.	1.2.1. Bədii nümunələri (dastan, hekayə, mənzum hekayə) növ və janr baxımından müqayisə edir.	1.2.1. Bədii nümunələri (dastan, hekayə, novella, dram, poema) növ və janr baxımından müqayisə edir.	1.2.1. Bədii nümunələri (hekayə, povest, roman, dram, poema) növ və janr baxımından müqayisə edir.
1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir.	1.2.2. Bədii nümunələrdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir.	1.2.2. Digər obrazlarla müqayisə etməklə və yazıçının münasibətinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.	1.2.2. Obrazların nitqinə, bağlı olduqları məişət təsvirlərinə əsaslanmaqla səciyyələndirir.	1.2.2. Digər obrazların və müəllifin mühakimələrinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.

Birinci məzmun standartının (1.2.1.) tələbinin siniflər üzrə dərinləşdirilməsi, göründüyü kimi, *yeni* janrların artırılması əsasında həyata keçirilmişdir. İkinci məzmun standartının (1.2.2.) tələbinin dərinləşdirilməsi obrazların təhlilinin müxtəlif siniflərdə

fərqli təşkili ilə bağlıdır. Məsələn, V sinifdə obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətlərin aydınlaşdırılması və bunlara münasibət bildirilməsi həmin standartın başlıca tələbidir. VI sinifdə bu standartın tələbi dərinləşdirilmişdir: *Bədii nümunələrdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir*. Deməli, V sinifdə mənimsənilənlər də nəzərə alınmaqla bu sinifdə obrazların təhlili dərinləşdirilir. VII sinifdə həmin standartın tələbi daha da dərinləşdirilmişdir: *Digər obrazlarla müqayisə etməklə və yazıçının münasibətinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir*. Standartda iki istiqamətdə fəaliyyətin reallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur:

- obrazların müqayisəli təhlili,
- yazıçının münasibətinə əsaslanmaqla obrazların səciyyələndirilməsi.

Standartda müqayisə tələbinin olması müsbət haldır. Müqayisə faydalı əqli əməliyyat olub, obyektin dərindən və əhatəli öyrənilməsinə, müstəqil düşüncənin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Ədəbi qəhrəmanlar bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə təhlil olunarkən sezilməyən cəhətlər müqayisəli təhlil prosesində əhatəli şəkildə aşkara çıxarılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müqayisənin VII sinifdə xatırlanması o demək deyil ki, aşağı siniflərdə ondan istifadə olunmur. Həmin priyom ibtidai təhsil pilləsindən başlayaraq ardıcıl tətbiq edilir. VII sinifdə standart səviyyəsində tətbiqi şagirdlərdə müqayisə bacarığının formalaşdırılması və bunun qiymətləndirilməsi tələbinin rəsmiləşdirilməsi deməkdir.

VIII sinifdə isə həmin standart (1.2.2.) ədəbi qəhrəmanların təhlilinə fərqli mövqedən yanaşmağı tələb edir: *Obrazların nitqinə, bağlı olduqları məişət təsvirlərinə əsaslanmaqla səciyyələndirir*. Göründüyü kimi, standart iki istiqamətdə fəaliyyəti özündə əks etdirir:

- obrazların nitqinə əsaslanmaqla təhlil olunması,
- məişət təsvirlərinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanların təhlil edilməsi.

Obrazların nitq xarakteristikasından çıxış etməklə onların səciyyələndirilməsi metodik ədəbiyyatda faydalı iş növlərindən biri kimi dəyərləndirilir. Bu standartın tələbi səkkizinci sinif şagirdləri üçün əlverişlidir. Həmin standartın təhlil prosesində səmərəli olması əvvəlki mərhələlərdə hazırlıq işlərinin aparılmasını tələb edir. Daha dəqiq deyilsə, oxuda, məzmun üzrə işin aparılmasında ədəbi qəhrəmanların nitqi üçün səciyyəvi olanlara diqqət yetirilməsi, nümunələrin seçilməsi metodik ədəbiyyatda xüsusi qeyd edilib. Şagirdlər təhlil dərslərində həmin nümunələrdən fikirlərini əsaslandırmaq üçün istifadə edirlər.

Ədəbiyyatşünaslığımızda obrazlarla bağlı məişət təsvirlərinə müraciət olunması təhlil priyomlarından sayılır. Məişət təsvirlərinin ətraflı öyrənilməsi obrazın həyat tərzini, maraqları, adət və vərdişləri və s. barədə təsəvvürün qazanılmasına imkan yaradır.

IX sinifdə bu standart (1.2.2.) ədəbi qəhrəmanların təhlilinə geniş müstəvidə yanaşmağı tələb edir: *Digər obrazların və müəllifin mühakimələrinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.* Standart iki istiqamətdə fəaliyyətin gerçəkləşdirilməsini nəzərdə tutur:

- digər obrazların mühakimələrindən çıxış etməklə ədəbi qəhrəmanın səciyyələndirilməsi,
- müəllifin mühakimələrinə əsaslanmaqla obrazın səciyyələndirilməsi.

Standart, təbiidir ki, əsərin oxusu və məzmununun öyrənilməsi prosesində öyrənilmiş məlumatlardan geniş faydalanmağı tələb edir. Bu standartın tələblərinin reallaşdırılması asan deyil. Məsələ bundadır ki, müəyyən ədəbi qəhrəman haqqında digərləri obyektiv, ədalətli olmayan mühakimələr yürüdə bilər, yaxud fərqli, ziddiyyətli fikirlər səsləndirilə bilər. Bütün bunlar oxucudan-şagirddən diqqətli olmağı, deyilənləri saf-çürük etməyi, həqiqi olanları müəyyənləşdirməyi və təhlildə onlardan yararlanmağı tələb edir.

Standartın ikinci tələbini də reallaşdırmaq asan deyil. Bədii mətnə müəllifin obrazlar, fakt və hadisələr haqqındakı mühakimələri heç də həmişə qabarıq ifadə olunmur. Müəllif çox vaxt fikirlərini üstüörtülü, yaxud mətnaltı mənalarla əks etdirir. Bu, oxucudan diqqətli olmağı, sözə həssas yanaşmağı tələb edir. Müəllif mühakimələrinin aşkara çıxarılması işin yarısıdır, onun ədəbi qəhrəmana münasibətini müəyyənləşdirmək və dəyərləndirmək təhlilin səmərəli olmasında mühüm rol oynayır.

Şagirdlərin müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi məsələsinə “Ədəbiyyat” dərslərlərində münasibət necədir?

Məktəblilərdə müstəqilliyin inkişafı üzrə tapşırıqların ədəbiyyat dərslərlərində ardıcıl verilməsinə 1990-cı illərdən diqqət yetirilməyə başlanmışdır. Bu, əlbəttə, ilk növbədə yeni proqramların tələbi ilə bağlı olmuşdur. Ölkəmizdə dövlət müstəqilliyi bərpa olunandan sonra təhsil sahəsində ardıcıl olaraq həyata keçirilən islahatlar yeni məzmunlu dərslərlərin hazırlanmasına da səbəb olmuşdur. Az sonra pilot məktəbləri üçün çap edilən ədəbiyyat dərslərlərindəki tapşırıqlar isə müstəqil işlərin dərslərdə daha geniş yer tutmasına imkan yaratmışdır. Məhz pilot məktəblərinin dərslərləri yeni təhsil proqramının (kurikulumun) tələbləri əsasında dərslərlərin hazırlanmasında baza rolunu oynamışdır. Məlumdur ki, müəllim və şagirdlər əməli olaraq dərslərlər üzərində işləyirlər. Dərslərin məzmununu və metodik quruluşu ondan istifadə edənlərin fəaliyyətinə istiqamət verir. Dərslərlərin məzmununun müvafiqliyi, metodik quruluşunun mükəmməl olması şagirdlərin idrak fəaliyyətinin düzgün istiqamətləndirilməsinə, onların tərəkürünün inkişafına əsaslı təsir göstərir. Məktəblilərin idrak müstəqilliyinin inkişafı dərslərlərin metodik quruluşu ilə sıx bağlıdır. Bütün bu cəhətlər yeni təhsil proqramının

(kurikulumun) əsasında hazırlanan ədəbiyyat dərsliklərində diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bu proqram üzrə ilk “Ədəbiyyat” dərsliyi 2012-ci ildə V sinif üçün çap edilmişdir. İstər dərsliyin ilk nəşrində, istərsə də sonrakı illərdə təkmilləşdirilmiş nəşrlərində bədii əsərin öyrənilməsinin bütün mərhələlərində şagirdlərin müstəqil işinin həyata keçirilməsi üçün ardıcıl tapşırıqlar verilmişdir. Sınıfdən-sinfə keçdikcə dərsliklərdəki tapşırıqlar zənginləşdirilmiş və proqramın tələbinə uyğun olaraq dərinləşdirilmişdir. Bütün bunların necə reallaşdırıldığını nümunələr əsasında nəzərdən keçirək.

İlk növbədə beşinci sinfin ədəbiyyat dərsliyindəki vəziyyətə diqqət edək. Dərslikdəki sualların, tapşırıqların, tövsiyə xarakterli metodik istiqamətlərin əsasında şagirdlərdə idrak fəallığının və müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi dayanır. Bu tələblər qarşılıqlı əlaqədə olub, sistem təşkil edir. Bütün bədii mətnlərin məzmununun öyrənilməsinə həsr edilmiş birinci dərs saati “Yada salın” başlıqlı sualla başlayır. Həmin sual müxtəlif növ inteqrasiyanın reallaşdırılmasına geniş imkan yaradır. Məsələn, “Yetim İbrahimin nağılı” tədris edilərkən şagirdlərə ilk verilən sual belə olur: *Oxuduğunuz, dinlədiyiniz nağıllarda diqqətinizi daha çox çəkən nə olub?*

Sual şagirdləri düşünməyə, aşağı siniflərdə öyrəndikləri nağılları xatırlamağa, hiss və düşüncələrini vaxtilə məşğul etmiş məsələlərin üzərinə bir daha qayıtmağa yönləndirir. Təfəkkürünü fəal işə qoşan şagird təbiidir ki, nağılların təkcə məzmununu yox, onların təhlilindən mənimsədiklərini də yada salmalı və xatırlatmalı olur.

“Yada salın” başlıqlı suallar bir çox hallarda daha konkret olub müstəqil düşüncənin konkret fəaliyyətini tələb edir. Məsələn, “Üç qardaş” nağılı ilə bağlı “Yada salın” blokunun sualında olduğu kimi: *Nağıllarda şər qüvvələri kimlər təmsil edir?*

Dərslikdəki ikinci blok “Düşünün” adlanır və onun suallarına cavab əsərin tədrisi boyu axtarılır. Bu qəbildən suallar əvvəlcədən qazanılmış bilikləri yada salmağa, eləcə də yeni dərstdə öyrənilənləri səfərbər etməyə istiqamətləndirir. Bir çox hallarda isə onlar problem xarakterli olur: *Nağıl qəhrəmanlarının çətin sınaqlardan üzüağ çıxmasına səbəb nə ola bilər? Doğma yurda həsr olunmuş əsərlər üçün oxşar olan cəhətlər nə ola bilər?*

Göründüyü kimi, “Yada salın”, “Düşünün” bloklarında suallar şagirdlərin müstəqil düşüncəsinin, məntiqi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Dərslikdəki növbəti blokun (“Oxuda aydınlaşdırın”) tapşırıqları birbaşa məzmun standartlarının reallaşdırılmasına xidmət edir. Belə ki, birinci tapşırıq – “Əsərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərin, sorğu kitablarının köməyi ilə aydınlaşdırın” ayrıca standartın (1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə,

nağıl, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır) reallaşdırılması məqsədi ilə dərsliyə daxil edilmişdir.

İkinci tapşırıq – “Əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin” başqa bir standartın (1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, sadə süjetli bədii nümunələrdə bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) müəyyənləşdirir) reallaşdırılması məqsədini güdür.

Müəyyənedici eksperiment zamanı məlum olmuşdur ki, hər iki standart şagirdlərin müstəqil işləmələrinə əlverişli imkan yaradır. Şagirdlər yalnız lüğətlərdən deyil, sorğu kitablarından da istifadə etməklə özlərinə tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırırlar.

Həmin standartla (1.1.5.) ikinci əsas standartın alt standartı (1.2.3. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır) arasındakı əlaqə məktəb təcrübəsində nəzərə alınır. İkinci standartla bağlı dərslərdə təklif edilmiş müxtəlif növ tapşırıqlar şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinə səmərəli istiqamət verir.

Dərslərdəki növbəti tapşırıq “Məzmun üzrə iş” başlığı altında təklif edilmişdir. Bu tapşırığın tələbləri şagirdlərin müstəqil işinin daha əhatəli təşkilinə imkan verir. Tapşırıqlardan birinin timsalında həmin tələblərə nəzərə salaraq. Ə. Cavadın “Azərbaycan! Azərbaycan!” şeirinin birinci dərslərdə məzmun üzrə işin aşağıdakı ardıcılıqla təşkili məsləhət görülmüşdür:

“1. Əsəri oxuyun (bunu fərdi səssiz oxu, səsli oxunun dinlənməsi və s. şəkildə yerinə yetirə bilərsiniz).

2. Dörd qrupa bölünün, hər qrup iki bənd üzərində işləməklə, fikirlərinizi ikihissəli gündəlikdə yazın. Bunun üçün aşağıdakı cədvəldən istifadə edin.

Əsərdə diqqətimizi daha çox cəlb edənlər	Bunun səbəbi

3. Gəldiyiniz nəticələri təqdimatlar əsasında müzakirə edin.

4. Mövzulardan birini seçib təqdimata hazırlaşın.

a) “Şeirdə vətənimiz haqqında yeni nə öyrəndim?” Öyrəndiyiniz yeni sözlərdən istifadə edin.

b) “Şeirdə ən çox xoşladığım bəndlər hansılardır?” seçiminizi əsaslandırın”
[2, s. 46].

Tapşırıq bütövlükdə şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinin reallaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əsərin hansı formada oxunmasından asılı olmayaraq, şagirdlər həmin prosesdə fikir mübadiləsi aparırlar. Başqa sözlə, onlar öz mövqelərini bildirmək,

əsərdəki təsvir və hadisələr barədə müstəqil fikir söyləmək imkanı qazanırlar. İkihissəli gündəliyin hazırlanması isə müstəqil iş üçün maraqlı və faydalı tapşırıqdır. Təqdimatların hazırlanması fənnüstü integrasiyanın reallaşdırılması, mətnə tənqidi münasibətin yaradılması baxımından faydalıdır.

Dərslərdə “Təhlil üzrə iş” başlığı altında verilmiş tövsiyələrin, tapşırıqların araşdırılmasından aydın olur ki, şagirdlərin müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi bədii əsərlərin təhlilinə həsr olunmuş dərslərdə də diqqət mərkəzində saxlanılır. Dərslərdəki “Əsərlə bağlı açıqlamalar” başlıklı tövsiyədə üç məqsəd izlənilir:

- əsərin başa düşülməsinə istiqamət verir,
- təhlildə nələrə daha çox diqqət yetirməyin vacib olduğunu ön plana çəkir,
- nəzəri anlayışlar şərh edilir.

Maraqlıdır ki, bu tövsiyədə əhatəli hazır bilik verməkdən imtina edilmişdir. Həmin mətnə daha çox istiqamətləndirilmiş suallardan istifadə edilməsinin başlıca səbəbi də budur. Bütün bunların sayəsində həmin tövsiyə şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinə əlverişli şərait yaradır.

Dərslərdə “Araşdırın. Fikirləşin. Cavab verin” başlığı altında verilmiş növbəti tapşırıq bütövlükdə şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti əsasında yerinə yetirilmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tapşırıqda məzmun standartlarının reallaşdırılmasına xidmət edən tələblər əks etdirilmişdir. Tapşırıqda diqqəti cəlb edən ən mühüm cəhətlərdən biri söylənmiş fikirlərin bədii mətnə gətirilən nümunələrlə əsaslandırılmasıdır. Ə.Cəmilin “Can nənə, bir nağıl de!” şeirinin təhlilinə aid tapşırığın timsalında nümunəyə nəzər salaq:

“1. Nənənin xasiyyətindəki hansı cəhətlər diqqətinizi cəlb etdi? Fikrinizi əsaslandırın.

2. Nənə ilə söhbətində nəvənin xasiyyətindəki hansı cəhətlər üzə çıxır?
3. Nəvə yalnız nağıl həvəskarıdır mı? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.
4. Şeirdə işlənmiş bədii təsvir vasitələrinin fikrin təsir gücünün artmasında rolunu aydınlaşdırın. Cədvəldən istifadə edin.

Şeirdə işlənmiş bədii təsvir vasitələri	Fikrin təsir gücünün artmasında onların rolu

5. Şeir hansı mövzuda yazılıb?

6. Əsərdəki başlıca fikir – ideya, sizcə, nədir?” [2, s. 105].

Tapşırıqdakı sualların hər biri bədii mətnə dönə-dönə müraciət etməklə obrazların xarakterindəki başlıca cəhətləri müstəqil aydınlaşdırmağı ön plana çəkir. Müəyyənəddici

eksperiment zamanı aydınlaşmışdır ki, təsvir vasitələrinin bədiiliyin artmasına hansı şəkildə təsir etdiyini müəyyənləşdirmək şagirdlər üçün çətinlik törətmir. Deməli, onların bu istiqamətdəki fəaliyyətində də müstəqilliyi müşahidə etmək olur.

Bəs VIII – IX siniflərin dərsliklərində vəziyyət necədir?

Bu dərsliklər V və VII siniflərin dərsliklərindən metodik istiqamətinə görə müəyyən qədər fərqlənir. Bunun başlıca səbəbi, təbiidir ki, proqramın tələbləri ilə bağlıdır. Məsələn, məzmun üzrə iş prosesində bilik və bacarıqların tətbiqi məqsədilə tapşırıqlardan geniş istifadə edilməklə yanaşı bu istiqamətdə sistemli iş aparmağa imkan verən “Tətbiq. Müzakirə. Yaradıcı iş” başlıqlı tapşırıqlardan da istifadə edilmişdir. Bu siniflərin dərsliklərində həmçinin müstəqil təhlilə istiqamət verən “Əsərin təhlilinə hazırlaşın” başlıqlı metodik tövsiyəyə geniş yer verilmişdir. Deyilənlərin məzmununu təsəvvür etməyə imkan verən nümunəyə (Ə. Haqverdiyevin “Bomba” əsərinin timsalında) nəzər salaq. Əsərin məzmununun öyrənilməsinə həsr edilmiş ikinci dərs saatında bilik və bacarıqların tətbiqini tələb edən tapşırıq təklif edilmişdir. Tapşırığın bütün bəndləri şagirdlərdən müstəqil düşüncə, əqli fəallıq tələb edir. Bunu tapşırığın elə birinci bəndindən görmək mümkündür: *Əsərin məzmununa aid üç sual yazın. Suallarınızı parta yoldaşınızla dəyişib onlara cavab hazırlayın və müzakirə edin.* Göründüyü kimi, tapşırıq bir neçə istiqamətdə işin aparılmasını tələb edir: məzmunu aid üç sualın tərtib edilməsi, başqasının hazırladığı suallara cavabların hazırlanması, nəticələrin müzakirə edilməsi.

Tapşırığın ikinci tələbi də şagirdlərdən bilik və bacarıqlarını tətbiq etməyi, müstəqil yanaşma tələb edir: *Əsəri hissələrə ayırıb, birinə ad verin. Məzmununu hazırladığınız plan əsasında yaradıcı nağıl edin.*

Təhlil üzrə təklif edilmiş tapşırıqlar “Araşdırın. Fikirləşin. Cavab verin” başlığı altında verilmişdir. Tapşırıqların tələbləri xeyli dərəcədə mürəkkəbdir. Bu, ilk növbədə standartların məzmunundan irəli gəlir. Tapşırıqlardan nümunələrə baxaq:

1. Əsər sizdə hansı təəssürat yaratdı? Fikrinizi təsdiq edən misallar göstərin.
2. Kərbəlayı Zal obrazını səciyyələndirin. Onun nitqinə əsaslanmağı unutmayın.
3. Yazıçını bu əsərdə düşündürən başlıca problemi müəyyənləşdirin. Onu mühüm hesab etmək olarmı?
4. “Əsər bitkin süjeti, mükəmməl kompozisiyası ilə seçilir” fikrinə nümunələrə əsaslanmaqla münasibət bildirin [4, s. 120].

Göründüyü kimi, sual və tapşırıqların hamısı düşünməyi, axtarışlar aparmağı, müstəqil münasibət bildirməyi diqqət mərkəzinə çəkir. Birinci sual ümumi səciyyəli olub əsərə əhatəli münasibət bildirməyi tələb edir. Sualın ikinci tərəfi (misalların göstərilməsi tələbi) cavabın konkret olmasını şərtləndirir.

İkinci sual obrazların təhlili ilə bağlı əvvəlki siniflərdə mənimsənilmiş bacarıqların tətbiqini zəruri edir. Başqa sözlə, obrazın xarakterindəki, davranış və əməllərindəki başlıca cəhətləri, digər obrazların onun haqqında dediklərini və s. xatırlatmağı ön plana çəkir.

Tapşırıqdakı digər suallara cavabların hazırlanması da şagirdlərin müstəqil düşüncələrinin, fikri axtarışlarının fəal işindən asılıdır.

Nəticə

Deyilənlərdən aydınlaşır ki, V – IX siniflərin ədəbiyyat dərsliklərindəki sual və tapşırıqlar, metodik tövsiyələr şagirdlərdə müstəqilliyin inkişafına imkan yaradan faydalı vasitə kimi dəyərləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənni üzrə Təhsil Proqramı* (Kurikulumu). V – XI siniflər. (2013).
2. Ədəbiyyat. (2019). *8-ci sinif üçün dərslik*. Bakınəşr.
3. Ədəbiyyat. (2020). *9-cu sinif üçün dərslik*. Bakınəşr.
4. Ədəbiyyat. (2022). *5-ci sinif üçün dərslik*. Bakınəşr.
5. Ədəbiyyat. (2022). *7-ci sinif üçün dərslik*. Bakınəşr.